

Dit jaar –om precies te zijn op 29 augustus– is het driehonderdvijftig jaar geleden dat Louis Couperin stierf. Tijdens zijn muzikale loopbaan, die nauwelijks langer dan tien jaar duurde, componeerde hij een veelzijdig en vernieuwend oeuvre voor klavecimbel en orgel. Over zijn leven is weinig bekend, maar dankzij de dateringen van vrijwel al Couperins composities is zijn ontwikkeling van jaar tot jaar en soms zelfs van maand tot maand te volgen.

De orgelwerken van Louis Couperin

Sebastiaan 't Hart

DE ACHTTIENDE-EEUWSE COMONIST EN CHRONIQUEUR Titon du Tillet (1677-1762) vermeldde dat Louis Couperin in het jaar 1661 op de leeftijd van vijfendertig jaar overleed. Afgaande op deze notitie moet Couperin dus omstreeks 1626 zijn geboren. In het geboorteregister van de parochie van Chaumes-en-Brie, Couperins geboorteplaats, ontbreken de gegevens uit dit jaar. De vader van Louis was Charles Couperin. Hij was koopman, bezat enkele hectaren grond en was organist van de abdijkerk Saint-Pierre-de-Chaumes. Charles had acht kinderen, van wie er naast Louis nog twee een muzikale carrière tegemoet zouden gaan: François ('de oudere', niet te verwarren met *le grand*) en Charles. Deze broers trokken omstreeks 1651 gedrieën naar Parijs.

De Chambonnières

In een beperkt aantal officiële documenten zijn sporen van Louis Couperin terug te vinden. Zo stond hij in 1639 te boek als peetvader van een neefje en werd hij in 1641 tweemaal genoemd in een notariële akte. Hij staat daarin vermeld als *clerc*, woonachtig in Chaumes. Eind 1645 of begin 1646 moet hij naar Beauvoir zijn verhuisd, een dorp in de buurt van Chaumes. Ook hier stond hij geregistreerd als *clerc de notaire*. Het is niet met zekerheid te zeggen van wie hij in die jaren zijn muzikaal onderricht ontving. Vermoedelijk kreeg hij de eerste muzieklessen van zijn vader en was Jacques Champion de Chambonnières (ca. 1602-1672) later zijn leermeester. De Chambonnières was op dat moment de meest gevierde klavecijnist van Frankrijk en had een betrekking als hofmusicus in Parijs. Hij bezat een buitenverblijf in Brie, de regio waar Couperin vandaan kwam. Het vermoeden dat De Chambonnières Couperins muzikale mentor was, wordt vooral gestaafd door een anekdote die is opgetekend door Titon du Tillet en die ik hieronder parafraseer. Op de naamdag van De Chambonnières (de feestdag van Sint-Jacobus, 25 juli; *stH*) in 1650 of 1651 besloten Louis Couperin, zijn broers François en Charles en enkele vrienden hem met een serenade te verrassen. Zij verzamelden zich voor het huis van De Chambonnières en brachten een aantal composities ten gehore. De uitvoering viel zeer in de smaak bij de heer des huizes en zijn gezelschap. Hij vroeg wie de componist van de welluidende *airs* was. Iemand noemde de naam van Louis Couperin, waarop deze uitvoerig

door De Chambonnières werd gecompimenteerd. Hij liet hem weten dat iemand als hij niet in de provincie thuis hoorde, maar in Parijs. De Chambonnières deed zijn woord gestand: niet veel later introduceerde hij zijn protégé aan het hof in de hoofdstad.

Ongeveer twee jaar later, in 1653, ontving Couperin een aanstelling als violist in dienst van Louis XIV. De functie van *joueur d'espinette* weigerde hij echter, omdat hij daarmee zijn mentor De Chambonnières aan de kant zou hebben gezet. De roem van De Chambonnières was inmiddels tanende. Wel bespeelde Couperin met regelmaat het orgel in de hofkapel. Naast zijn aanstelling aan het hof was Couperin van 9 april 1653 tot aan zijn dood in 1661 als organist verbonden aan de St.-Gervais te Parijs. Louis was de eerste van zijn familie die deze post bekleedde en gedurende 173 jaar zou het orgel in deze kerk door een Couperin worden bespeeld.

Mr. Froberger

Vrijwel op hetzelfde moment dat Couperin zijn eerste schreden in Parijs zette, deed ook de toen al beroemde componist, organist en klavecijnist Johann Jacob Froberger (1616-1667) deze stad aan. Froberger verbleef in Parijs rond de jaren 1651 en 1652. De ontmoeting met Froberger was voor Couperin van groot belang. Eén van zijn werken voor klavecimbel is zelfs een imitatie van de stijl van Froberger: de *prélude à l'imitation Mr. Froberger*. Couperin componeerde in diezelfde tijd zijn nogal raadselachtige *Préludes non mesuré* voor klavecimbel (zie muziekvoorbeeld 1). Deze *préludes* zijn genoteerd zonder maatstrepen en de noten hebben geen stok. De sierlijke lijnen geven aan hoe lang bepaalde noten aangehouden dienen te worden. De improvisatorische stijl waarmee Froberger zijn eigen werken voordroeg, moet tot de verbeelding van Couperin hebben gesproken. Op zijn beurt liet Froberger zich inspireren door virtuoze Franse luitisten als Charles Fleury de Blancrocher (ca. 1605-1652). Als nabootsing van het luitspel componeerde Froberger een aantal werken voor klavecimbel in de zogenaamde *style brisée*. Toen De Blancrocher na een onfortuinlijke val van de trap overleed, droegen ondermeer Louis Couperin en Johann Jacob Froberger een *Tombeau* aan hem op. Zij imiteerden zijn luitspel en Froberger ging zelfs zover dat hij naar aanleiding

Muziekvoorbeeld 1: een fragment uit de *Préludes non mesuré* en *Ut*. Bij de uitvoering wordt een groot beroep gedaan op het improvisatorisch vermogen van de speler.

van de doodsoorzaak van De Blancrocher zijn *Tombeau* liet eindigen met een snelle dalende toonladder.

Orgelwerken

Louis Couperin is vooral bekend geworden vanwege zijn composities voor klavecimbel, waarvan er circa honderddertig zijn overgeleverd. Geen van zijn composities zijn tijdens zijn leven uitgegeven. De belangrijkste reden hiervoor moet zijn vroegtijdig overlijden zijn geweest. Zijn muzikale carrière in Parijs duurde, zoals eerder opgemerkt, slechts tien jaar en hij stierf in de bloei van zijn leven.

Het grootste deel van de bewaard gebleven muziek van Couperin is overgeleverd in drie manuscripten. Het eerste is het *Bauyn*-manuscript dat is opgetekend na 1676. Dit manuscript bevat hoofdzakelijk werken voor klavecimbel, daarnaast vier orgelcomposities en vijf werken voor ensemble: *fantaisies* en *simphonies pour les violons*. Het tweede manuscript dateert uit het einde van de zeventiende eeuw en draagt de (bij)naam *Parville*. Vijftig klavecimbelcomposities uit dit manuscript komen overeen met die uit het *Bauyn*-manuscript; verder zijn er vijf unieke composities in te vinden. Het derde manuscript is het enige dat al tijdens het leven van Couperin is opgetekend, mogelijk door de componist zelf. Dit manuscript was sinds 1957 in privébezit van verzamelaar Guy Oldham. Hij maakte er geen geheim van dat hij de eigenaar was van dit unieke manuscript, maar gaf het niet aan de openbaarheid prijs. Pas in 2003 verscheen er een editie van dit manuscript, dat –het moet gezegd– fraai is uitgegeven. De uitgave bevat zeventig orgelwerken, waaronder bewerkingen van vroegkerkelijke hymnen als *Conditor alme siderum* en *Urbs beata Jerusalem* en verder *fantaisies*, duo's en fuga's. Het is opmerkelijk dat aanwijzingen ter versiering geheel ontbreken. In een aantal titels is een registratie-aanwijzing besloten, zoals in de *Fugue sur le Cromhorne*, de *Fugue sur la tierce*, de *Fantaisie sur la tierce du Grand Clavier* en de *Fantaisie sur la tierce du Grand Clavier avec le tremblant lent*. Deze aanwijzingen, die op een sterke eenheid tussen vorm en registratie duiden, zijn typerend voor

de Franse barokke orgelschool. In zijn fantasieën sloot Couperin enigszins aan bij de polyfone stijl van Jean Titelouze (1562-1633). Ook zijn er overeenkomsten met fantasieën van tijdgenoten als Johann Jacob Froberger, al zijn Couperins *fantaisies* beknopter, altijd ééndelig en behandelt hij het thema veelal vrijer. In zijn vroegere *fantaisies*, geschreven rond 1651, is de stemvoering niet altijd optimaal. Zo duikt er in de doorgaans driestemmige *fugues* en *fantaisies* nogal

eens geheel vanuit het niets een vierde stem op die lang niet altijd inzet met het thema en vaak na enkele maten weer verdwijnt. (zie muziekvoorbeeld 3). Een ander opmerkelijk gegeven is dat in een aantal fantasieën en fuga's het thema in het octaaf wordt beantwoord, in plaats van zoals gebruikelijk in de kwint. (zie muziekvoorbeeld 4 en 5 op pag. 22).

Basse de trompette

Een aantal *fantaisies* is geschreven in de vorm van de latere *Basse de trompette* of *Basse de cromhorne*. Deze namen worden weliswaar niet door Couperin gebruikt en evenmin komen er registratie-aanduidingen in voor, maar vanwege de stilistische analogie met *Basse de trompette/de cromhorne*-composities van latere componisten ligt de vergelijking voor de hand. Deze *fantaisies* verlopen volgens een vast stramien. Eerst

Muziekvoorbeeld 2: Het thema van de *Fantaisie in C*, nr. 66 in de *Pièces d'Orgue*. Het is het vroegste gedateerde orgelwerk van Couperin: 8e October Mil six cent cinquante (8 oktober 1650).

Muziekvoorbeeld 3: Slotmaten van dezelfde *Fantaisie*. In maat 43 treedt er een zeer kortstondige vierstemmigheid op. De tenorstem lost op de derde tel van deze maat op in de bas. Van maat 45 tot het einde is de *fantaisie* weer vierstemmig, zonder dat in één van de stemmen het thema nog klinkt. In maat 45 doet de tenorstem weer zijn intrede op de a.

Muziekvoorbeeld 4: Dux en comes van Fugue nr. 18. Het thema wordt in het octaaf beantwoord. Ook qua tonaliteit is deze fuga opmerkelijk. Het werk eindigt in e-klein met een picardische terts. Datering: 18 februari 1657.

Muziekvoorbeeld 5: Dux en comes van de Fugue sur le Cromhorne, nr. 20. Ook hier wordt het thema in het octaaf beantwoord. Datering: 1 augustus 1656.

Muziekvoorbeeld 6: De Fantaisie in C heeft alle kenmerken van een Basse de trompette of Basse de cromhorne. In maat 12 zet de basse in op een ander klavier. Datering: 1656.

Muziekvoorbeeld 7: De openingsmaten van de Fugue Renversée. Datering: 15 juli 1656.

wordt een eenvoudig, maar levendig thema als een fugato uitgewerkt. Daarna volgt de inzet van de *basse* en krijgen de stemmen in de rechterhand een meer begeleidende functie. De linkerhand krijgt alle ruimte voor drieklanken, toonladders, octaaf- en decimesprongen, etc., wellicht als imitatie

van het virtuoze spel op de viola da gamba. Louis Couperin was de eerste Franse componist die een dergelijke vorm toepaste. (zie muziekvoorbeeld 6).

Een opmerkelijk werkje is de *Fugue Renversée*. In deze fuga wordt het thema telkens in de omkering beantwoord (zie muziekvoorbeeld 7). De beide duo's (de nummers 14 en 16 in genoemde editie) zijn speels, en vertonen soms opmerkelijke ritmes. Dit zijn twee van de weinige orgelwerken die ook in het *Bauyn*-manuscript zijn overgeleverd.

Datering

Dankzij de datering van vrijwel iedere compositie is de ontwikkeling in Couperins oeuvre op de voet te volgen. Zo is te zien dat de als *basses de trompette* gecomponeerde *fantaisies* zijn gecomponeerd in de jaren 1655 en 1656. In deze jaren componeerde Couperin het grootste deel van zijn orgelwerken. In 1652 componeerde Couperin geen enkel werk voor orgel en in 1653 slechts één. Voor klavecimbel componeerde hij in deze jaren des te meer; vermoedelijk was hij daartoe geïnspireerd door de komst van Froberger. In 1656 componeerde Couperin plotseling een groot aantal fuga's. Deze zijn sterk verwant aan zijn eerdere *fantaisies*, in feite is alleen de titel anders.

Slot

Dankzij de in 2003 uitgegeven editie van het *Oldham*-manuscript geldt Louis Couperin niet langer als *minor composer* voor orgel. Deze kwalificatie geldt niet de kwaliteit, maar de kwantiteit van zijn aanvankelijk bekende orgel-oeuvre. Zijn circa honderddertig klavecimbelcomposities waren al wel langer bekend en een aantal daarvan, met name de *chaconnes*, worden ook met regelmaat op orgel uitgevoerd. Couperin kan beschouwd worden als de verbindende schakel tussen Jean Titelouze en de latere generaties Franse barok-componisten, onder wie zijn neef

François Couperin *le grand*. Hij paste in het merendeel van zijn composities imitatietechnieken toe, maar niet meer op de strenge wijze van zijn voorgangers. Solostemmen zoals in de aan latere *Basse de trompette* verwante *fantaisies* en in de duo's krijgen alle ruimte. •

Literatuur

Louis Couperin, *Pièces d'Orgue*. Édition établie par Guy Oldham, Éditions de l'Oiseau-Lyre, Les Remparts, Monaco, 2003, ISBN 2-87855-009-9.
Musik in Geschichte und Gegenwart (MGG). Personenteil, 2e editie, Bärenreiter 1994-2007.
The New Grove Dictionary of Music and Musicians, second edition, Oxford University Press, 2001.

Het orgel in de St.-Gervais te Parijs werd in 1601 gebouwd door Matthijs Langedul, één van de grondleggers van de Frans-klassieke orgelbouw. In 1659 werd het instrument uitgebreid door de orgelmaker Pierre Thierry.

Foto: Gérard Janot

Oorspronkelijke dispositie (1601):

<i>Grand-orgue</i>	<i>Positif</i>	<i>Pédale</i>
Montre 12	Bourdon 8	Flûte 8'
Montre 8	Prestant	
Bourdon 8	Doublette	
Prestant	Flageolet 1	
Flûte 4	Fourniture	
Nasard	Cymbale	
Doublette	Cromorne	
Flûte 2		
Flageolet 1		
Cornet		
Fourniture		
Cymbale		
Trompette		
Clairon		

Dispositie in 1659:

<i>Grand-orgue</i>	<i>Positif</i>	<i>Récit</i>	<i>Echo</i>	<i>Pédale</i>
Montre 16	Bourdon 8	Cornet	Bourdon	Flûte8
Montre 8	Montre 4		Prestant	Flûte 4
Bourdon 8	Flûte 4		Nasard	Trompette 8
Prestant	Nasard		Doublette	
Flûte 4	Doublette		Tierce	
Nasard	Tierce		Cymbale	
Doublette	Flageolet		Cromorne	
Tierce étroite	Fourniture			
Tierce large	Cymbale			
Cornet	Cromorne			
Fourniture				
Cymbale				
Voix humaine				
Trompette				
Clairon				

Koppels: Pos-GO, Ped-GO

Toonhoogte: a¹ = 410